

Emidio Campi

ALI JE BILA REFORMACIJA NEMŠKI DOGODEK?*

Ko sem bil povabljen, da se lotim tega vprašanja, sem bil zadovoljen, saj sem avtomatično pomislil, da poznam vsaj del odgovora, ki naj bi bil dokončno: NE. Ko pa sem se začel pripravljati in me je tema pritegnila, sem se postopoma zavedel njene kompleksnosti. Prisilila me je k razmisleku ne le vprašanja samega, temveč tudi moje intelektualne poti, od prvega srečanja z mednarodnim znanstvenim obravnavanjem reformacije v seminarju Heika Obermana na univerzi v Tübingenu jeseni 1968, dogodka, ki je sprožil moje – vse življenje dolgo – iskanje boljšega razumevanja reformacije.

Če je kaj resnice v izreku »Presojajte človeka bolj po vprašanjih, ki jih postavlja, kot po odgovorih«, pripisovanem Voltairu, je treba organizatorje pohvaliti za izbiro tematike. Niso preprosto vprašali, »Kaj je bila reformacija?«,¹ niti »Ali se je v 16. stoletju zgodila reformacija?«² – kar sta že sami izzivalni vprašanji – ampak bolj subtilno: »Ali je bila reformacija nemški dogodek?« To je še en jasen znak, da je v času, ko se reformacija čedalje bolj predstavlja z izrazi različnosti in ko postaja pluralizem geslo za interpretacijo verskega vzpona v 16. stoletju, nujno, da se ne izogibamo težavam, ampak se soočimo z izzivom, da premislimo o novi »veliki zgodbi« časa. Hvaležen sem organizatorjem, da so postavili

* Zahvaljujem se Torrancu Kirbyju (Montreal) in Ianu Hazlettu (Glasgow) za pregledovanje rokopisa in za njune pronicljive komentarje.

1 Glej: Richard Bucher, *What was the Reformation? A Brief History of the Interpretation of the Reformations*, dostopno prek: <http://www.orthodox.org/refwhat.html> (9. 7. 2015).

2 Glej: Hans J. Hillerbrand, *Was There a Reformation in the Sixteenth Century?*, *Church History* 72 (2003), 525–552.

to vprašanje in da so mi dali možnost deliti z drugimi nekaj misli o njem; dvomim sicer, koliko so bili realistični pri presoji mojih zmožnosti, da nanj zadovoljivo odgovorim. Utemeljen odgovor na to navidez nedolžno vprašanje vključuje problem, ki zahteva pregled množice novih študij in zaresen dialog s starimi zgodovinarji; zahteva skratka izvedenost in previdnost, ki bi ju lahko primerjali s kirurgovo ob operaciji možganov. Moj poizkus lahko zato ponudi le zelo parcialen odgovor, delno s trditvami, delno z dvomi, delno celo s spekulacijami.

Predlagam raziskavo v treh zaporednih korakih. Najprej kratek pregled usode same besede »reformacija«, ki bo pokazal polimorfno izraza in kompleksnost njegovega pomena. Drugo, nekaj pozornosti bomo posvetili okarakterizaciji reformacije kot dogodka. In tretje, zaustavili se bomo pri pridevniku »nemški« v zvezi s samostalnikom reformacija.

1. Reformacija: protestantski pojem?

Beseda »reformacija« mnoge takoj spomni na avguštinskega fratra, ki je heroično izzval Rimsko cerkev, ko je 31. oktobra 1517 pribil na cerkvena vrata svojih 95 tez. Toda beseda *reformatio* je imela dolgo in spremenljivo zgodovino, še preden je bila uporabljena za delo Martina Luthra.³ Splošno uporabljena je bila že v klasični latinščini.⁴ V najširšem smislu je pomenila vsak poizkus prenoviti neko skupnost, institucijo ali skupino z vrnitvijo k njenim začetkom, prvim izvirom. V času cerkvenih očetov⁵ so z njo opominjali, da kristjani in cerkve vedno potrebujejo

- 3 Glej: Emidio Campi, »Ecclesia semper reformanda«: Metamorphosen einer altehrwürdigen Formel, *Zwingliana* 37 (2010), 1–19; Theodor Mahlmann, »Ecclesia semper reformanda«: Eine historische Aufklärung. Neue Bearbeitung, v: Torbjörn Johansson et al. (ur.), *Hermeneutica Sacra: Studien zur Auslegung der Heiligen Schrift in 16. und 17. Jahrhundert. Bengt Hägglund zum 90. Geburtstag*. Berlin: De Gruyter, 2010, 381–442.
- 4 Theodor Mahlmann, Reformation, v: Karlfried Gründer (ur.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 8. zvezek. Basel: Schwabe AG, 1992, 416–427; Ulrich Köpf, Reformation, *RGG*⁴, 7 (2004), 145–159; Mahlmann, Reformationsgedanke. *Ibid.*, 159–164.
- 5 Gerhardt B. Ladner, *The Idea of Reform: It's Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959; Bernd Christian Schneider, *Ius Reformandi: Die Entwicklung eines Staatskirchenrechts von seinen Anfängen bis zum Ende des Alten Reiches*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001.

reformatio in melius per Deum, spremembo k boljšemu. Od takrat, od začetka 5. stoletja, je imela ideja specifično verski pomen.⁶

Kljub temu pa je šele z zgodnjim srednjim vekom začel izraz *reformatio* pridobivati večjo težo. *Reformatio* je bila namreč primarno predvsem zadeva zahodne meniške tradicije. Benedikt iz Nursije je v 6. stoletju veljal za »reformatorja«, saj meništvu ni ustvaril, ampak ga je »reformiral«. Drugi valovi reformacije so pretresali Cerkev z Benediktom iz Aniane v 8. in 9. stoletju, s Clunyjsko reformo v 10. in 11. stoletju, z reformo hirsauskih menihov v 11. in 12., s cistercijansko reformo 12. stoletja ter dominikansko in frančiškansko v 13. stoletju. Vse te reforme si niso prizadevale samo obnoviti upadajočo meniško tradicijo, temveč tudi reformirati vse krščanstvo in vso krščansko družbo.

Reformno gibanje je dejansko preseglo področje meništvu in od 11. stoletja dalje zajemalo tudi verska gibanja med laiki, kot so bili albižani, katari in valdenci. Posebej slednji so bili prepričani, da je konstantinovski obrat zrušil krščanstvo, zato so si prizadevali obnoviti Cerkev od znotraj in jo vrniti k apostolskemu življenju.⁷ Celo Joachim da Fiore (1130/1135–1202) je kot cistercijanski menih leta 1168 izražal upanje na globoko duhovno prenavo Cerkve, ko je preroško naznanjal bližnji začetek obdobja Svetega Duha v zgodovini.⁸

Kakor je Cerkev pospešeno propadala, tako so po obsegu in intenzivnosti naraščale zahteve po reformi. Izraz *emendatio ecclesiae in capite et in membris* (poboljšanje Cerkve v glavi in udih), ki ga je prvi uporabil papež Aleksander III. v pismu 29. oktobra 1170,⁹ in ekvivalentni izraz *reformatio universalis ecclesiae* Inocenca III. v papeški buli 19. aprila

6 Glej: Edeltraud Klueping, *Monasteria semper reformanda. Kloster und Ordensreformen im Mittelalter*. Münster: Lit Verlag, 2005.

7 Amadeo Molnár, *Die Waldenser: Geschichte und europäisches Ausmaß einer Ketzerbewegung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980; Gabriel Audisio, *The Waldensian Dissent: Persecution and Survival, c.1170–c.1570*. Cambridge University Press, 1999; Euan Cameron, *The Waldenses: Rejections of Holy Church in Medieval Europe*. Oxford: Blackwell, 2000.

8 Roberto Rusconi, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*. Rim: Viella, 1999.

9 *PL* 200, 743: »[...] si ecclesiam Tornacensem in capite vel in membris tantae pravitatis vitio invenerit involutam, tibi ex parte nostra significet, ut hujusmodi excessus pastoralis sollicitudine corrigas et emendes.«

1213, ko je sklical splošni lateranski koncil (1215),¹⁰ sta izražala splošno in globoko občuteno potrebo ter ostala *topos* skozi ves srednji vek in v začetku zgodnje moderne dobe. Zahtevo po *reformatio in capite et membris*¹¹ so povzeli številni reformni koncili, posebej tista v Konstanci in Baslu v prvi tretjini 15. stoletja.¹² Znamenita je definicija pojma *reformatio*, ki jo je dal španski teolog Juan iz Segovie (1395–1458), vodilna osebnost baselskega koncila. Opredelil jo je kot *correctio morum pro extirpatione vitiorum* (izboljšanje nravi za odpravo napak).¹³ Definicija ne priključuje pred oči zagrelih protestantskih napadov na Cerkev; prej podoba vrnitve na začetke z negovanjem tradicionalnih krščanskih kreposti in brzdanjem korupcije z izboljšanjem cerkvenega administrativnega aparata. Kratkotrajno je beseda *reformatio* dobila analogen pomen tudi na posvetnem področju. Pojavi se namreč v tako imenovani *Reformatio Sigismundi*, v anonimnem dokumentu, ki je krožil po Evropi v 15. in 16. stoletju ter vseboval načrte za preoblikovanje politične in socialne ureditve Svetega rimskega cesarstva, da bi povrnilo in ohranilo mir in pravičnost s *potentia conservativa et pacativa imperii*, z ohranjujočo in pomirjujočo močjo imperija.¹⁴

- 10 PL 216, 824: »Illius ergo testimonium invocamus qui testis est in coelo fidelis quod inter omnia desiderabilia cordis nostri duo in hoc saeculo principaliter affectamus, ut ad recuperationem videlicet terrae sanctae ac reformationem universalis Ecclesiae generale [...] concilium juxta priscam sanctorum Patrum consuetudinem convocemus propter lucra solummodo animarum opportuno tempore celebrandum: in quo ad extirpanda vitia et plantandas virtutes, corrigendos excessus, et reformandos mores, eliminandas haereses, et roborandam fidem, sopiendas discordias, et stabiliendam pacem, comprimendas oppressiones, et libertatem fovendam, inducendos principes et populos Christianos ad succursum et subsidium terrae sanctae [...]«.«
- 11 Iznajdbo opredelitve *reformatio in capite et membris* pripisujejo francoskemu kanoniku in škofu Mendejske škofije Guillaumeu Durandu (tudi Durant, c. 1230/32–1296); glej: Constantine Fasolt, A New View of William Durant the Younger's Tractatus de modo generalis concilii celebrandi, *Traditio* 37 (1981), 291–324.
- 12 Aldo Landi, *Concilio e papato nel rinascimento (1449–1516): Un problema irrisolto*. Torino: Claudiana, 1997.
- 13 »[...] correctio morum pro extirpatione vitiorum, sanctarum profectus [...] virtutum pro carismatum incrementum«. Povzemam po: Klueting, *Monasteria semper reformanda*, I.
- 14 Heinrich Koller (ur.), *Reformation Keiser Sigmunds*. Stuttgart: Hiersemann, 1964; Hartmut Bookmann, *Reformatio Sigismundi*, *TRE* 28 (1997), 384–386.

Pozni srednji vek je seveda poznal tudi druge, bolj radikalne težnje k *reformatio ecclesiae*. Tako loldardi, privrženci Johna Wyclifa,¹⁵ kakor husiti za Janom Husom¹⁶ so Cerkev svojega časa obtoževali slabega obnašanja in jo pozivali k zvestobi Božji besedi. Husu in Wyclifu *Biblija* ni bila le ena izmed avtoritet; edina je bila nad vsemi avtoritetami. V skladu s tem naukom je bila namenjena vsem. Hus je šel celo dlje od Wyclifa, ko je zahteval reformo in kritiziral omejitve kelih pri zakramentu Gospodove večerje le na mašujočega duhovnika; to je bilo po njegovem v nasprotju s *Svetim pismom* in staro tradicijo Cerkve. Toda kot so že izkusili valdenci s svojimi lastnimi telesi (kot preganjanci), so bile možnosti za reformacijo, ki bi jo vodila biblijska načela za ureditev cerkvenega življenja, še zelo omejene.

Končno, ne smemo prezreti humanističnega gibanja. Znamenite učenjake, kakršni so bili Pico dela Mirandola, Lefevre d'Étaples, Rudolph Agricola, Johannes Reuchlin, John Colet in Erazem Rotterdamski, je pri njihovi skrbi za cerkveno prenavo, nič manj kot druga verska gibanja njihovega časa, vodila biblijska vizija. Pomislimo na primer na Erazmovo delo *Enchiridion militis Christiani*. V njem je njegov program reform. Čeprav konfrontacija ni bila po njegovem okusu, je z jedko duhovitostjo napadal polovičarstvo pri prizadevanju za krščansko življenje, smešil vnanje obredje, s sarkazmom opisoval ekscese čaščenja svetnikov in relikvij. Hkrati pa je dajal jasno vedeti, da pelje po njegovem pot do prave religije le preko »dobrega nauka« in še posebej preučevanja *Pisma* in starih komentarjev o njem. In ob vsej Erazmovi pozornosti do leposlovja, do *belles-lettres*, in skrbi za revitalizacijo klasične antike – kako vznemirljiva je njegova zavzetost za *philosophia Christi*: vsa resnica, kjerkoli jo najdemo, pripada Kristusu in krščanski svet mora temeljiti na etiki in biti prežet z živo vero.¹⁷

15 Anne Hudson, *The Premature Reformation: Wycliffite Texts and Lollard History*. Oxford: Clarendon Press, 1988; Stephen E. Lahey, *John Wycliff*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

16 Amadeo Molnár, *Jan Hus testimone della verità*. Torino: Claudiana, 1973; Peter Hilsch, *Johannes Hus (um 1370–1415): Prediger Gottes und Ketzer*. Regensburg: Pustet, 1999; Thomas Fudge, *Jan Hus: Religious Reform and Social revolution in Bohemia*. London: I. B. Tauris, 2010.

17 R. Ward Holder, *Crisis and Renewal: The Era of the Reformations*. Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press, 2009, 37–57; Christine Christ-von Wedel, *Zur Christologie*

Na predvečer reformacije – lahko povzamemo rezultat tega kratkega pregleda – koncepcija *reformatio ecclesiae* nikakor ni bila uniformna. Segala je od konservativnega prizadevanja za popolno obnovo stare duhovne oblasti do radikalne usmeritve k eshatološkemu upanju. Vse te koncepcije reformacije pa so bile tako ali drugače usmerjene k zamišljenemu prvotnemu krščanstvu in vse so upale na njegovo morebitno obnovev, na njegovo ponovno vzpostavitev.

Če imamo v mislih turbulentni poznosrednjeveški projekt reform, v katerem odsevata tako frenetična življenjska aktivnost kot intenzivna pobožnost tistega časa, nas bližji pogled na reformacijo 16. stoletja večkrat preseneti. Kot je bilo že večkrat zabeleženo, Luthrov glavni cilj ni bil v skladu s hotenji številnih njegovih sodobnikov. Njegov namen ni bil niti prenova avguštinskega reda niti prenova administrativnega aparata Cerkev; le posredno je mislil tudi na prenovu družbe. Bil je skeptičen do reformatorskih prizadevanj v preteklosti in sodobnosti – »popolnoma sem se odrekel upanju na splošno reformacijo Cerkev«, je nekoč rekel¹⁸ – in je tudi za opis dela, ki se ga je lotil, le redko uporabil izraz reformacija.¹⁹ Če ga je že uporabil, ga je z opazno razliko. Reformacijo doktrine je imel za daleč bolj pomembno od reformacije cerkvene prakse in rituala. Vztrajal je, da bo, nasprotno, šele reformacija doktrine privedla do reformacije življenja.²⁰ Z njegovimi besedami:

von Erasmus von Rotterdam und Huldrych Zwingli, v: Harm Kluiting in Jan Rohls (ur.), *Reformierte Retrospektiven. Vorträge der zweiten Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus*. Wuppertal: Foedus, 2001, 1–23; Christ-von Wedel, *Erasmus von Rotterdam. Anwalt eines neuzeitlichen Christentums*. Münster: Lit Verlag, 2003.

- 18 WA 5, 345,20–21 (Psalmenauslegung, 1519): »[...] ego velut certus desperavi reformationem generaliorem Ecclesiae.«
- 19 Glej Wilhelm Maurer, Was verstand Luther unter der Reformation der Kirche?, *Luther* 28 (1957), 49–62; Erwin Mülhaupt, Was Luther selber von Reformation hielt, *Luther* 36 (1967), 97–113; Bernhard Lohse, *Lutherdeutungen heute*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, 5–18; Gottfried Maron, *Zum Gespräch mit Rom. Beiträge aus evangelischer Sicht*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, 17–20.
- 20 Eeva Martikainen, *Doctrina: Studien zu Luthers Begriff der Lehre*. Helsinki: Luther-Agricola-Gesellschaft, 1992. Toda to seveda lahko pripišemo tudi Calvinu, Bullingerju, Vermigliju in skoraj vsem drugim reformatorjem. Glej: Victor E. d'Assonville, *Der Begriff »doctrina« bei Johannes Calvin – eine theologische Analyse*. Münster: Lit Verlag, 2001; Herman J. Selderhuis, *Der Begriff »Doctrina« in der reformierten Tradition des*

»Doktrino in življenje je treba razlikovati. Živimo hudobno tako mi kot papisti, toda ne bojujemo se v zvezi z življenjem in ne obsojamo papistov zaradi njega. Wyclif in Hus nista tako ravnala in sta napadala papeštvo zaradi njegovega življenja. Ne domišljam si, da bi bil dober/pobožen, bojujem se za Besedo, ali jo naši nasprotniki učijo v njeni čistosti. Ni se še zgodilo, da bi kdo napadel njihovo doktrino. Za to sem poklican. Drugi so grajali le življenje, toda obravnavati doktrino pomeni bojevati se na najbolj občutljivi točki. [...] Če Beseda ostane čista, potem tudi življenje (najsí je pomanjkljivo) lahko prav oblikujemo.«²¹

Vprašanje »reformacije« je bilo tako vzdignjeno na docela novo raven (v primerjavi z njo je vsa predhodna diskusija zaostajala). Postavljeno je bistveno vprašanje glede »*legitima reformatio*«: upravičena reformacija – kot pravi Luther že v predavanju leta 1512 – zahteva najprej in predvsem, da ponovno poslušamo Božjo besedo s strahom in spoštovanjem,²² to pa se zgodi, kot je zapisal v svojem prvem komentarju Pavlovega pisma Galačanom (1519), ko kdo čisto pridiga besedo resnice.²³

V bistvu tudi Zwingli in Calvin v argumentaciji sledita isti miselni poti. *Reformatio ecclesiae* je uresničljiva in mora biti uresničena, toda ne prvenstveno kot reforma cerkvene forme in strukture. Nista si prizadevala, da bi utemeljila neko cvinglijansko ali kalvinistično Cerkev in ni ju vodila zahteva za prenovo Cerkve z ukrepi na področju cerkvenega življenja; pač pa sta postavila v središče Božjo besedo, kajti Cerkev živi samo

16. Jahrhunderts, v: Christian Moser et al. (ur.), *Bewegung und Beharrung: Aspekte des reformierten Protestantismus, 1520–1650. FS für Emidio Campi*. Leiden: Brill, 2009, 413–432.

21 WA TR 1, 294,19–295,3: »Doctrina et vita sunt distinguenda. Vita est mala apud nos sicut apud papistas; non igitur de vita dimicamus et damnamus eos. Hoc nesciverunt Wikleff et Hus, qui vitam impugnarunt. Ich schilte mich nit frömm; sed de verbo, an vere doceant, ibi pugno. Doctrinam invadere ist noch nie geschehen. Ea est mea vocatio. Alii vitam tantum insectati sunt, sed de doctrina agere, das ist der gans an kragen grieffen [...] Sed quando manet verbum purum, etiamsi vitae aliquid deest, so kan vita dennoch zu recht kommen.«

22 WA 1, 13,25–35, še posebej 35: »Nam hic rerum cardo est, hic legitimae reformationis summa, hic totius pietatis substantia.«

23 WA 2, 609,10–13: »Et, ut dicam libere, impossibile est, scripturas posse elucidari et alias ecclesias reformari, nisi universale illud reale, Rhomana curia, quam primum reformetur. Haec enim verbum dei audire non potest nec sustinere ut pure tractetur: verbo autem dei non tractato neque caeteris ecclesiis succurri potest.«

v odnosu do nje. Za to je bilo dovolj izpovedati načelo *ecclesia catholica et apostolica* in priti do novega razumevanja, kako je ta konstituirana po Božji besedi. Zwingli tako opredeli Cerkev kot vsakršno skupnost, ki je utemeljena na veri v Gospoda Jezusa Kristusa in njegovo Besedo.²⁴ V bernski disputaciji 1528, enem od prelomnih dogodkov švicarske reformacije, je protestantska stran s Zwinglijem ponujala/zagovarjala tezo: »Sveta krščanska Cerkev, katere edina glava je Jezus Kristus, je rojena iz Božje besede, ki ji ostaja zvesta in ne posluša glasov tujcev.«²⁵

Isto velja za Calvina. Redko uporablja besedo »reformacija« v smislu, da bi bila Cerkev njen objekt. Njegov običajni način govora o reformaciji Cerkve kaže, da jo je razumel kot obnovev – *restitutio* – Božje cerkve, katere obraz je bil skažen, v pravo obliko oziroma red: »Ne moremo dvomiti, da Božja cerkev po svoje obstaja povsod, kjer vidimo, da iskreno pridigajo in poslušajo Božjo besedo, ter kjer delijo zakramente tako, kakor jih je postavil Kristus.«²⁶ Taka obnova Božje cerkve ni dosežena enkrat za vselej, temveč mora biti vzpostavljena ponovno in ponovno vse do konca časov. Očitno Calvin ni bil le prepričan, da je *restitutio ecclesiae* nujnost njegovega časa, temveč je svoje delo razumel kot del stalnega »obnovitvenega procesa« Cerkve.²⁷

24 Z 3, 168,6–7 (Christliche Antwort Zürichs an Bischof Hugo, 1524). Glej tudi Z 3, 217,35–218,1: »Denn das gotzwort macht die kilchen, und die kilch mag nit das gotzwort machen«. Z 3, 223,6–7: »Welchs ist aber sin kilch? Die sin wort hört.« Glej: Berndt Hamm, *Zwinglis Reformation der Freiheit*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1988, 23–27.

25 Z 6/1, 243,10–12 (Berne Disputation, 1528): »I. Die heylig christenlich kilch, deren eyng haupt Christus, ist uf dem wort gottes geborn, im selben belybt sy und hört nit die stimm eines frömbden.«

26 *Inst.* 4.1.9. Glej tudi Calvinov odgovor kardinalu Sadoletu (1539) v *Tracts Relating to the Reformation*. 1. zvezek. Edinburg: Calvin Translation Society, 1844, 25–68, še posebej 35–36, kot tudi njegove pridige k Peti Mojzesovi knjigi (Devteronomiju), 5 Mz 4,1–2, pridiga 19, v CO 26, 108–109: »Car aujourdhuy le principal article dont la Chrestiente est troublee, quel est-il? Nous demandons qu'on escoute Dieu parler: et là dessus qu'on ne reçoive quelque doctrine qui sera forgee à l'appetit des hommes: mais que le monde s'assuiettisse à Dieu, que l'Écriture sainte soit tenue comme une doctrine de perfection: que nous la cognoissions estre la verité de Dieu, à la quelle il faut que toute nostre vie soit reiglee, qu'on n'y adiouste n'y diminue.«

27 Benjamin Ch. Milner, *Calvin's Doctrine of the Church*. Leiden: Brill, 1970, 155. Glej tudi: Pete Wilcox, *Calvin as Commentator on the Prophets*, v: Donald K. McKim

»Reformatorji so imeli popolnoma drugačno koncepcijo o *reformatio ecclesiae* kakor ljudje, ki so dotlej govorili o njej. Zato nas ne more čuditi, če jim po začetnem navdušenju mnogi niso več hoteli slediti. Za nekatere so šli predaleč, za druge ne dovolj daleč. Za tiste zveste stari Cerkvi so očitno šli predaleč. Reformacija je pomenila revolucijo, upor in rušenje krščanskega sveta. Za tiste na drugem koncu spektra – kakršni so bili Thomas Münzer in anabaptisti – niso šli dovolj daleč.²⁸ Njim ni bila dovolj prenova vere in niso hoteli potrpežljivo čakati na njene sadove, kot so jim priporočali reformatorji. Kar se je začelo, se mora po njihovem pripeljati do konca, to pa vključuje radikalno reformacijo Cerkve, v posameznih primerih tudi z uporabo sile, da bi dosegli popolno čistost. Ti radikalni reformatorji svojega cilja v 16. stoletju seveda niso dosegli.«

Na drugi strani pa so bili verniki starega kova zgodovinsko zelo uspešni. S Tridentinskim koncilom so uspešno zbrali osupljivo moč za celovit načrt reorganizacije rimske Cerkve. Vredno je pozornosti, da je ta koncil, ki je bil sklican, da popravi škodo, ki jo je povzročila reformacija, postopoma prerasel v močan reformni koncil povsem novega tipa. Tekel je tako rekoč po dveh tirih: poleg reformulacije katoliške dogme nasproti protestantskim naukom je izdelal številne splošne obnovitvene odloke, *decreta de reformatione*, ki so še stoletja vplivali na katoliško življenje – od obveznosti škofov, da prebivajo v svoji škofiji, do skrbi za teološko izobrazbo duhovnikov, od prevajanja *Biblije* do revidiranja predpisov o veljavni zakonski zvezi.

Ni naključje, da na tem »protireformacijskem« koncilu tolikokrat srečamo besedo »reformacija«, ki je po drugi strani skoraj popolnoma odsotna v konfesionalnih dokumentih protestantskih cerkva 16. sto-

(ur.), *Calvin and the Bible*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 107–130, še posebej 124–126; Michael Bush, *Calvin and the Reformanda Sayings*, v: Herman J. Selderhuis (ur.), *Calivimus sacrarum literarum interpres*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 285–299, še posebej 292–299.

28 Glej: Tom Scott, 'The 'Volksreformation' of Thomas Müntzer in Allstedt and Mühlhausen', *Journal of Ecclesiastical History* 34 (1983), 194–213; Siegfried Bräuer in Helmar Junghans (ur.), *Der Theologe Thomas Müntzer. Untersuchungen zu seiner Entwicklung und Lehre*. Berlin: Ev. Verlagsanstalt, 1989, 174–194, 195–220; Andrea Strübind, *Eifriger als Zwingli. Die frühe Täuferbewegung in der Schweiz*. Berlin: Duncker in Humblot, 2003, 440–470.

letja.²⁹ Z malo ironije bi lahko rekli, da so v 16. stoletju vsi govorili o reformaciji – razen magistralnih protestantskih reformatorjev. Ali ni osupljivo, da je bila nazadnje ta beseda kot oznaka pripisana prav njim in njihovi usmeritvi? Ali ni vredno pozornosti, da je prav to, kar so oni začeli, postalo znano kot Reformacija? Zgodovina pozna včasih čudne obrate in zgodovinarji ji sledijo. Njeni avtorji sami običajno niso vprašani za mnenje, kaj si o tem mislijo. Seveda imajo zgodovinarji docela prav, ko poimenujejo kot »reformatorje« tiste, ki se sicer sami niso imeli za take, ker so navsezadnje dobro razumeli dejanski smisel besede *reformatio*: ni šlo niti za načrt majhnih ali večjih popravkov niti za ponosen izraz zahtev človekovega razuma, temveč za spoznanje in pripoznanje, da se Cerkev rodi, živi in se giblje iz Božje besede. To ne pomeni bega iz zgodovine zaradi abstraktnih teoloških vsebin. Ponovno odkritje edinstvene avtoritete in pomembnosti Božje besede je združljivo s historiografsko teorijo, ki obravnava protestantsko Reformacijo kot nekaj, kar je vključeno v širok proces političnih, ekonomskih in sociokulturnih sprememb, ki segajo od pozno srednjeveške komunalizacije do zgodnje novoveške konfesionalizacije. Zares bi bili krivi redukcionizma, če bi omalovaževali ali ignorirali prepričanje reformatorjev, da Božja beseda ne more biti vezana na človeški strah ali neznanje, temveč mora biti svobodna. Srečanje z Besedo je vodilo k svežemu razumevanju krščanskega sporočila, k novi zavesti o naravi Cerkve, k zavesti, ki ni vključevala le prenove pobožnosti in bogoslužja, temveč je obogatila družbo z novim javnim etosom kot izrazom novega dojemanja vere. To srečanje z Besedo ni bilo novo v tem smislu, da ga prej nihče ne bi poznal ali da so bili reformatorji prvi, ki so ga prav razumeli – dejansko je šlo za razprave, ki so potekale stoletja. Bilo je novo in sveže kot nekaj, kar mora biti odkrito in izpričano v vsaki generaciji na novo.³⁰

29 Besedo »reformacija« v latinski in francoski obliki sem iskal v *Confessio Augustana*, *Confessio Gallicana* in *Confessio Helvetica Posterior* v *BSLK*, kot tudi v novi izdaji *Reformierte Bekenntnisschriften* (ur. Heiner Faulenbach et al.) 2002-. Izraz se ne pojavlja v *Augustani* in *Gallicani*, se pa pojavi dvakrat v *Confessio Helvetica Posterior* (*Reformierte Bekenntnisschriften*, zv. 2/2 [Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2009], 273,16 in 313,8).

30 Glede kontinuitet in diskontinuitet med reformacijo in poznosrednjeveškimi reformami cerkve, teologije in pobožnosti, glej: Berndt Hamm, *The Urban Reformation*

2. Reformacija: dogodek ali proces?

Zdi se, da neopredeljenost, ki je značilna za izraz »dogodek« (event, Ereignis), pa tudi za široko definicijo, ki jo običajno najdemo v slovarjih (da gre za »nekaj, kar se je zgodilo«) in ki premakne breme razjasnitve na definicijo, kaj pomeni »zgoditi se«, vsaj na začetku zadaja usodni udarec kritični refleksiji opisovanja reformacije kot »dogodka«. ³¹ Strokovno pomoč daje škotski zgodovinar Tom Scott, ki se v svoji razpravi *Reformacija med dekonstrukcijo in rekonstrukcijo* ³² sklicuje na navdušenje Heika Obermana, ko citira iz Herodotovega predgovora k *Zgodbam*, kjer oče historiografije skrbno razlikuje med dejanji, velikimi in čudovitimi dogodki (ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά) in njihovimi posledičnimi vplivi/ učinki ter razlagami, ki jim jih dajejo ljudje (τὰ γεγόμενα ἔξ ἀνθρώπων). Seveda je Oberman s tem nameraval nasprotovati težnji – danes k sreči oslabljeni – med socialnimi zgodovinarji, da bi to razlikovanje zameglili z zlivanjem »dogodka« in »vpliva« v »proces«. ³³ Ne glede na to je Herodotova distinkcija izvrstno izhodišče za naše namene.

Reformacija je bila od vsega začetka interpretirana tudi skozi proslavljanje njenih spominskih obletnic. Čeprav se je leta 1617 ob stoletnici objave Luthrovih 95 tez že slavilo epohalni pomen reformatorjevega čiščenja Cerkve, se je šele v poznem 17. stoletju začela beseda reformacija

in the Holy Empire, v: Thomas Brady, Heiko A. Oberman in James D. Tracy (ur.), *Handbook of European History 1400–1600*, 2 zvezka. Leiden: Brill, 1995, 193–220, in še posebej 220–216; Berndt Hamm, Einheit und Vielfalt der Reformation – oder: was die Reformation zur Reformation machte, v: Berndt Hamm, Bernd Moeller in Dorothea Wendebourg (ur.), *Reformationstheorien. Ein Kirchenhistorischer Disput über Einheit und Vielfalt der Reformation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 57–127.

- 31 Glej: Roberto Casati in Achille Varzi, Events, v: Edward N. Zalt (ur.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno prek: <http://plato.stanford.edu/entries/events/> (9. 7. 2015).
- 32 Tom Scott, The Reformation between Deconstruction and Reconstruction: Reflections on Recent Writings on the German Reformation, *German History* 26 (2008), 406–422; in Scott, After Ranke: German reformation History Recast, *German History* 28 (2010), 358–363.
- 33 Glej: Thomas A. Brady, Social History, v: Steven Ozment (ur.), *Reformation Europe: A Guide to Research*. St. Louis: Center for Reformation, 1982 in Mack P. Holt, 'The Social History of the Reformation: Recent Trends and Future Agendas, *Journal of social History* 37 (2003), 133–144.

uporabljati za poimenovanje dobe v cerkveni zgodovini, ki jo je inavguriral nekdanji avguštinski menih. Prvo delo, ki je besedo uporabilo v tem smislu, je bil *Zgodovinski in apologetski komentar o luteranstvu ali reformaciji* (1692) Veita Ludwiga von Seckendorfa.³⁴ Monografije, zborniki, slovarji in enciklopedije 18. stoletja novo dobo – zdaj identificirano kor reformacijo – praviloma povezujejo z življenjem in delom Martina Luthra. Reformacijska doba je bila sprejemana kot dogodek/dogajanje z jedrom v dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja in zaključkom v augsburškem verskem miru 1555. Tako so bili bolj ali manj ignorirani ali marginalizirani ne le drugi reformatorji (kot Zwingli in Calvin, da ne govorimo o Butzerju, Bullingerju, Cranmerju, Vermigliju), temveč tudi druge reformacije (češka, švicarska, angleška, francoska, radikalna). Še več, reformacija je bila v začetku proučevana kot čisto verski pojav.³⁵ Prvi zgodovinar, ki je vrgel svoje mreže širše, kakor je bilo do takrat običajno, je bil Leopold von Ranke (1795–1886) v svojem magistralnem delu *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (1839–1847, angleški prevod z naslovom *History of Reformation in Germany*, 1845–1847). Oče moderne zgodovinarske stroke je umestil reformacijo tako v cerkveno kot v politično polje, ki ju je videl v medsebojnem in obojestranskem vplivanju. Toda če smo dolžni upoštevati Rankejevo vztrajanje, da mora zgodovinar »le pokazati, kako je v preteklosti dejansko bilo«, in to za vsako ceno in brez kompromisov, ne moremo mimo tega, da je bil v njegovem delu ta dogodek 16. stoletja predstavljen kot »uvodno poglavje nečesa, kar bi s tradicionalnim vzdevkom lahko poimenovali *od Luthra do Bismarcka* v nemški zgodovini«. ³⁶ Moramo se soočiti z dejstvom, da

34 *Commentarius historicus et apologeticus de Lutheranismis sive de Reformatione* (3 zvezki, Frankfurt: Gleditsch, 1692), ki ga je spodbudil jezuit Maimbourg s svojo *Histoire du Luthéranisme* (Pariz: Mable-Cramoisy, 1680), je še vedno uporaben kot bogat vir. Glej: Bernhard Lohse, *Martin Luther: An Introduction to his Life and Work*. Philadelphia: Fortress Press, 1986, 205–206; Carter Lindberg, *The European Reformations*. Oxford: Blackwell Publishers, 1998, 10.

35 Arthur G. Dickens in John M. Tonkin, *The Reformation in Historical Thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985, 9.

36 Thomas A. Brady, *The Protestant Reformation in German History* (s spremno besedo Heinza Schillinga). German Historical Institute (Washington, D. C.), Occasional paper no. 22, 1998, 10–11.

je v odnosu do reformacije Ranke uporabljal idejo »usode«, ki se je pojavila v protestantski historiografiji v drugi polovici 16. stoletja in se pozneje utrdila, zdaj pa se je cerkveni zgodovinarji skušajo osvoboditi. V uvodu k *Handbook of European History* Brady prepričljivo ugotavlja, da je »pojem usode [...] sicer subtilno, a močno navzoč v Rankejevem delu«. ³⁷ Z nemškimi porazom v 1. svetovni vojni je bilo prikazovanja reformacije v stilu »od Luthra do Bismarcka« konec. Gerhard Ritter (1888–1967), nestor nemških zgodovinarjev prve polovice 20. stoletja, se je v svoji skrbno pisani predstavitvi Luthra osredotočil na ključni pomen njegovih teoloških pojmovanj in religioznih vidikov. Pa vendar ga je njegov trdi nacionalizem zavedel k mimobežnim in celo sumljivim referencam o Luthru kot preroku narodnega prebujenja, »večnega nemštva«. ³⁸

Ne bom se lotil predstavljanja interpretacij reformacije v času od 2. svetovne vojne do konca stoletja, ki so pomenile vzpon novih paradigem pri raziskovanju religioznega preroda 16. stoletja. Nekatere od njih so se sesule, kot na primer pojmovanje reformacije kot »zgodnje meščanske revolucije«, ki ga je neutrudno ponujala peščica marksističnih zgodovinarjev; ³⁹ druge so izgubile kar nekaj svojega leska, recimo tista o reformaciji kot »urbanem fenomenu«; ⁴⁰ druge, kot »komunalizacijska teza« in »konfesionalizacijska teza«, so še plavzibilne, toda ne več v svoji izvirni verziji in le z bistvenimi popravki. Ker lahko za analizo povoj-

37 Thomas A. Brady, Heiko A. Oberman in James D. Tracy (ur.), *Handbook of European History, 1400–1600*, 2. zv. Leiden: Brill, 1995, XIX.

38 Gerhard Ritter, *Luther: Gestalt und Symbol*. München: F. Bruckman, 1925, 151 (in šest revidiranih izdaj). Ang. prev.: *Luther: His Life and Work*. New York: Harper & Row, 1963.

39 Tezo je prvi zagovarjal vzhodnonemški zgodovinar Max Steinmetz. Za kratek pregled glej: Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach*. Detroit: Wayne State University Press, 1988, še posebej 99–137.

40 Bernd Moeller je utrl to pot z *Reichstadt und Reformation*. Gütersloh: Mohn, 1962; ang. prev.: *Imperial Cities and the Reformation: Three Essays*. Philadelphia: Fortress Press, 1972. Morda najbolj odmeven zastopnik je bil Steven E. Ozment, *Reformation in the Cities: The Appeal of Protestantism to Sixteenth-Century Germany and Switzerland*. New Haven: Yale University Press, 1975. Za diskusijo o razlogih za privlačnost reformacije glej: Berndt Hamm, Bernd Moeller in Dorothea Wendebourg (ur.), *Reformationstheorien. Ein Kirchenhistorischer Disput über Einheit und Vielfalt der Reformation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995.

nega razvoja napotim na *Archiv für Reformationsgeschichte / Archive for Reformation History* 2009 (posebna izdaja ob 100. letniku revije),⁴¹ bom na omejenem prostoru, ki mi je na voljo, obravnaval spise prvega desetletja našega stoletja.

Pregled najnovejših monografij je poučen.⁴² Leta 1999 je izšlo delo Jamesa Tracyja *Europe's Reformations 1450–1650*; leta 2000 delo *The Reformation World*, ki ga je napisal Andrew Pettegree; leta 2003 je Diarmaid MacCulloch objavil svoje vplivno delo *Reformation: Europe's House Divided 1490–1700*, ki sta mu sledila leta 2004 Peter Wallace z *The Long European Reformation ... 1350–1750* in Ronie Hsia s kompendijem *A Companion to the Reformation World*; leta 2005 je izšla *Reformation Europe* Ulricha Rublacka. Uporaba množine (reformacije!), opazno upoštevanje evropske dimenzije, da ne govorimo o širjenju časovnega okvirja – vse to skupaj priča, da so dokončno mimo časi, ko se je vzpon reformacije pripisovalo razodevanju usode, ali ko je na Luthra osredotočeno obravnavanje reformacije videlo v njej izraz nemškega karakterja. Drugič: govor o »reformacijah« namesto o »reformaciji« ne pomeni nujno historiografskega napredka; lahko ga sprejmemo le, če lahko pokažemo, da ne gre za klečanje pred Baalom postmoderne kulture, temveč da so različna reformacijska gibanja bila posledica raznovrstnih spodbud in ne le ene. Tretjič: dejstvo, da je reformacija zmeraj bolj predstavljena kot evropski pojav, ko so novi pogledi privedli do verske revolucije v kontinentalnem merilu in celo z zunajevropsko razsežnostjo, je gotovo prvovrsten izziv tradicionalnim študijem reformacije. In končno, ambiciozna in vseobsegajoča vsebina teh monografij nakazuje, da v reformaciji ne vidijo več toliko zgodovinskega dogodka, ki je trajal največ nekaj desetletij, temveč prej dolg proces s koreninami, ki segajo stoletja nazaj

41 ARG 100 (2009). Glej še posebej: Thomas Kaufmann, *Die deutsche Reformationsforschung seit dem Zweiten Weltkrieg*, *ibid.*, 15–47; Thomas A. Brady, *From Revolution to the Long Reformation. Writings in English on the German Reformation, 1970–2005*, *ibid.*, 48–64; Christoph Burger, *Theologiegeschichtliche Darstellungen zur Reformation seit dem Zweiten Weltkrieg*, *ibid.*, 326–349.

42 Pri pregledu, ki sledi, se neposredno opiram na Toma Scotta, *The Reformation between Deconstruction and Reconstruction*, kot v op. 32, tukaj 406; Thomasa A. Bradyja, *The Protestant Reformation in German History*, kot v op. 36, tukaj 23–27; in spremno besedo Heinza Schillinga, *ibid.*, tukaj 42–45.

in ki se sam razteza na več stoletij. Med zgodovinarji postaja že običajno, da o tem obdobju govorijo kot o »dolgi reformaciji«. ⁴³

Prav ta zadnja perspektiva je gotovo najbolj ključna in zahteva posebno pozornost, saj je ambiciozna, kakor je vsak poizkus periodizacije makrozgodovine, in je hkrati bistvena sestavina novejših obravnavanih reformacije. Izšla je iz študij poznosrednjeveške zgodovine v zadnjih desetletjih (Eamon Duffy, Robert Swanson, Peter Blickle, Heiko Oberman, Berndt Hamm in drugi avtorji), ki so obogatile in revidirale naše razumevanje Cerkve in družbe v stoletjih srednjega veka. ⁴⁴ Pokazale so, da religija takrat nikakor ni bila v upadu in zatonu, temveč da je bila opazno živahna in inovativna. Zato na reformacijo ni več mogoče gledati kot na odločilno točko preobrata v evropski zgodovini – niti z vidika splošne zgodovine, saj pomeni vrh poznosrednjeveške komunalizacije, niti z vidika cerkvene zgodovine, saj so bili reformatorji dediči poznosrednjeveške teologije prav tako kakor njihovi katoliški nasprotniki. S tem revizionističnim ponovnim ovrednotenjem reformacije v luči stoletij pred njo je skladna konfesionalizacijska teza, ki/ko se ukvarja z vprašanjem, kdaj je srednjeveška Evropa postala moderna. Heinz Schilling, Wolfgang Reinhard in drugi so prepričljivo pokazali, da spremembe v času reformacije v dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja niso bile tako daljnosežne, kakor so dokazovali Ranke in rodovi (večinoma protestantskih) zgodovinarjev. Nasprotno, globalne spremembe javnega in zasebnega življenja so se dogajale kvečjemu v zadnjih desetletjih 16. stoletja in segale daleč v 17 in 18. stoletje. Konfesionalizacijska paradigma vključuje v procese evropske modernizacije tudi posttridentinsko Rimskokatoliško cerkev z njenimi reformami. Končno, konfesionalizacijska teza povezuje ta proces z delovanjem Cerkva – katoliške, luteranske reformirane – z roko v roki z nastajajočimi modernimi državami pri dvojni nalogi socialnega discipliniranja in graditve državnosti.

43 Poleg zgoraj omenjenih del glej npr. tudi: Robert Scribner, *Religion and Culture in Germany (1400–1800)*. Uredila Lyndal Roper. Leiden: Brill, 2001; glej tudi: Nicholas Tyacke (ur.), *England's Long Reformation: 1500–1800*. London and Bristol, Pa: UCL Press, 1998.

44 Za pregled te historiografske smeri glej (poleg drugih): Robert N. Swanson, 'The Pre-Reformation Church, v: Andrew Pettegree (ur.), *The Reformation World*. London and New York: Routledge, 2000, 9–30.

Ni potrebno poudarjati, da imata ti dve historiografski paradigmi velikanske posledice za dojemanje protestantske reformacije. V njenem okviru na reformacijo ni več mogoče gledati kot na samozadostno enoto s šibko povezanostjo s predhodnim obdobjem; tudi ni več na široko sprejemana njena vloga središčnega dogodka na začetkih moderne zgodovine. Protestantska reformacija je zdaj vključena v dve obdobji, ali po Bradyevih pikrih besedah, »stisnjena je med pozni srednji vek za sabo in konfesionalno dobo pred sabo«. ⁴⁵ Rezultat je »dolga reformacija«, serija fragmentiranih dogodkov v majhnih, med seboj pogosto tekmujočih skupinah, plus nekaj večjih, toda brez središča in brez vodilne vizije. Tako je, na kratko rečeno, danes pisana zgodovina reformacije.

Zdaj še nimamo potrebne distance do tega živahnega raziskovanja, da bi razbrali in presodili spodbude v ozadju komunalizacijske in konfesionalizacijske teze. Lahko le ugotavljamo, da reformacijske študije niso več področje, ki bi bilo privilegirano za cerkvene zgodovinarje. Reformacijo so si prisvojili socialni zgodovinarji in malo kaže, da bi jo zapustili. ⁴⁶ Toda ne glede na to, kako produktivne so te raziskovalne spodbude, obstajajo po drugi strani tudi opazna nesoglasja s tem navideznim soglasjem na tem področju. Kritični glasovi so bolj redko poslušani, toda zato niso manj realni. ⁴⁷ Zlasti cerkveni zgodovinarji dokazujejo, da konfesionalizacijska teza implicira omalovaževanje reformacije na račun poznejšega razvoja in da je treba ponovno ovrednotiti njeno edinstveno zgodovinsko pomembnost. Še več, vztrajajo, da je bila življenjska

45 Brady, *From Revolution to the Long Reformation*, kot v op. 41, 63.

46 Holt, *The Social History of the Reformation*, kot v op. 33, 133.

47 Glej npr.: Heinrich Richard Schmidt, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*, *Historische Zeitschrift* 265 (1997), 639–682; Thomas Kaufmann, *Die Konfessionalisierung von Kirche und Gesellschaft*, *Theologische Literaturzeitung* 121 (1996), 1008–1025, 1113–1121; Harm Klueting, *Die Reformierten in Deutschland des 16. und 17. Jahrhundert und die Konfessionalisierung-Debatte der deutschen Geschichtswissenschaft seit 1980*, v: Matthias Freudenberg (ur.), *Profile des reformierten Protestantismus aus vier Jahrhunderten. Vorträge der Erster Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus*. Wuppertal: Foedus, 1999, 17–47; Marc R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550–1750*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2001.

stvarnost druge polovice 16. stoletja in pozneje čas pluralnosti in ne konfesionalne uniformiranosti. Čas in drugi modreci bodo odločili, ali so argumenti drugače mislečih v tej debati tehtni ali pa so le pretenciozna in prikrita verzija Rankejevega triumfalističnega pristopa. V vmesnem času se lahko potolažimo z mislijo, da socialni in cerkveni zgodovinarji lahko sodelujejo, če se le nehajo sumničavo in pokroviteljsko obnašati drug do drugega.

3. Reformacija: nemška ali evropska?

V zadnji točki bi pokomentiral tri novejšje prikaze reformacije 16. stoletja:

Hans Hillerbrand, *The Division of Christendom*,⁴⁸ Thomas Kaufmann, *Geschichte der Reformation*⁴⁹ in Thomas Brady, *German Histories in the Age of Reformation*.⁵⁰

Hillerbrand prikazuje povsem konvencionalen, na Luthra osredotočen pregled reformacije, kakršnega bi pričakovali od prejšnje generacije zgodovinarjev. Avtor ni pripravljen umestiti reformacijo v širše spodbude za reforme, ki bi zajele čas 1450–1650 (kot James Tracy) ali 1490–1700 (kot MacCulloch) ali celo 1350–1750 (kot Peter Wallace). Hillerbrandov pregled posveča malo pozornosti Cerkvi poznega srednjega veka, saj začenja zares z letom 1517 in naredi iz obdobja do augsburškega verskega miru 1555 hrbtenico dela. Prizadeva pa si vendarle ponuditi evropsko perspektivo s tem, ko v več ločenih poglavjih obravnava tudi Skandinavijo, Anglijo, Škotsko, Vzhodno Evropo in Francijo. Prikazuje tudi niansirano sliko Katoliške cerkve in njenih reform, toda pusti ob strani zapletene in dolgotrajne probleme pri uresničevanju načel in sklepov Tridentinskega koncila. Čeprav je ton njegovega dela odmev

48 Hans J. Hillerbrand, *The Division of Christendom: Christianity in the Sixteenth Century*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2007.

49 Thomas Kaufmann, *Geschichte der Reformation*. Frankfurt: Verlag der Weltreligionen, 2009.

50 Thomas A. Brady, *German Histories in the Age of Reformations, 1400–1650*. New York: Cambridge University Press, 2009.

starejših rodov zgodovinarjev in je kritičen do tistih, ki so zdaj zapleteni v strastne debate o mestu reformacije v okviru paradigme komunalizacije in konfesionalizacije, Hillerbrand vendarle poizkuša ponuditi kontinentalno perspektivo in zato ne vidi reformacije kot sprehajanja med Labo in Renom.

Kaufmann v svoji 900 strani dolgi pripovedi poskrbi za neapologetski pregled reformacije 16. stoletja, ki postavlja Martina Luthra razločno v središče in ne umakne oči z nemških ozemelj in nemške luteranske verske kulture v prvi polovici 16. stoletja. Obravnava socialne, politične in verske okoliščine reformacijskega gibanja in začetka Luthrove kariere ter pisanja, nadaljuje s kmečko vojno, se podrobno ukvarja z odloki državnega zbora, z uvajanjem luteranstva in katoličanstva pod nadzorom knezov in končno opiše šmalkaldsko vojno in augsburški mir. Tok dogodkov je mojstrsko rekonstruiran, toda ko ga avtor prekine, da bi obravnaval Zwinglija, radikalce ali kmečko vojno, so le ti videti kot rogovileži, ki delajo škodo heroju in slabijo (Luthrovo) reformacijo s tem, da jo razcepljajo. Maloštevne strani, ki so posvečene Tridentinskemu koncilu, so namenjene podkrepitvi te monolitne luteranske perspektive. Pomembni dogodki in dinamika, ki so obeleževali versko življenje drugod v Evropi – v Švicarski konfederaciji, Angliji, Franciji, Italiji, Španiji, Severni in Vzhodni Evropi – niso obravnavani niti na koncu, kakor so pri mnogih nemških proučevalcih reformacije, ampak so preprosto prezrti. Kaufmannova *Geschichte der Reformation* je v resnici »zgodovina nemške reformacije«. Kot takšna zaostaja za običajnimi pregledi, sicer pa je temeljita in eruditska, še posebej pri uporabi primarnih virov. Težava s Kaufmannovim postopkom izhaja iz temeljne podmene in logike dela samega: reformacija je portretirana kot nemški fenomen *par excellence* in kot taka je ključ za interpretacijo vseh značilnosti reformatorskega prizadevanja in delovanja. Tako odkrit in z vso močjo izražen pogled zasluži pozornost in vabi k razpravi ne le zato, ker so raziskovalci zadnjih desetletij prepričano poudarjali, da je bila reformacija – pa kakorkoli so jo že opredelili – več kot *deutsches Ereignis*, nemški dogodek, in da je zelo problematično uporabljati zgolj nemška in luteranska merila, da bi razumeli verski preobrat v Evropi 16. stoletja. Moramo se namreč varovati Kaufmannove skrite agende. Prizadeva si ohraniti enotnost

reformacije pod Luthrovim vodstvom⁵¹ – in tu smo spet enkrat v svetu »usode« in »večno nemškega«! Kaufmann ne vidi, ali celo ne želi videti, da je legitimni ideal doktrinarne enotnosti popolnoma mogoč brez podmene o Luthrovem primatu vis-à-vis drugim akterjem.

Ni mogoče povzeti vse raznovrstnosti vidikov, ki jih odpira Bradyjevo delo *German Histories in the Age of Reformation*.⁵² Za naš namen zadošča omeniti, da sledi poti, ki so jo v zadnjih dvajsetih letih začrtali okviri komunalizacijske in konfesionalizacijske teze, in obravnava spremembe v verskem življenju v širšem političnem, kulturnem in socialnem kontekstu. Z zanosno in robustno prozo dobro utemeljuje pogled, da je bilo obdobje od 1400–1650 čas dejanskega prodora modernega sveta. Čeprav po Bradyjevem mnenju reformacija ni bila revolucionarni prelom s preteklostjo, je nesporno pripeljala do pomembnih sprememb v Nemčiji. Na koncu pa je vendarle bil politični sistem cesarstva tisti, ki je usmerjal razvoj, sprožen z Luthrovim gibanjem. Brady vztraja na pomembnosti oblikovanja »konfesij, ki jih označuje konformnost v doktrini in nekoliko manj v praksi« (str. 289), ter odrine na stran tradicionalno interpretacijo, ki je umeščala nemško reformacijo v srce evropske modernizacije. Reformacija – to je konsekvence, ki jo moramo upoštevati – po vsem tem ni najbolj pomemben dogodek nemške zgodovine.

Prikazana dela so reprezentativna za razvoj v novejšem zgodovinske pisarstvu reformacije. Čeprav ne soglašam z nobeno od treh perspektiv, ki jih – sicer na različnih ravneh – podajajo, rad priznam, da sem se naučil od vsake med njimi. Pomagale so mi pri obravnavi zadnjega dela problematike, ki mi je pripadla (na simpoziju). Po moji presoji je treba priznati, da sta v zadnjih dveh desetletjih dve vplivni paradigmi – komunalizacija in konfesionalizacija – resno spodjedli pojmovanje, ki je

- 51 Thomas Kaufmann, *Luther and Calvin – One Reformation*, v: Herman J. Selderhuis (ur.), *Calvinus sacrarum literarum interpres: Papers of the International Congress on Calvin Research*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 149–171; glej 170: »Ni dvoma, da je bilo Calvinovo življenjsko delo posvečeno taisti reformaciji, ki se je pričela z Luthrom.«
- 52 Za podroben prikaz glej: Tom Scott, *After Ranke: German Reformation History Recast*, *German History* 28 (2010), 358–363 in recenzijo Joela F. Harringtona v *Renaissance Quarterly* 63 (2010), 214–215.

dolgo obvladovalo naše razumevanje reformacije kot mejnika na poti v modernost: moč katalizatorja tako imenovanega »odčaranja sveta« (Max Weber).⁵³ Če kaj združuje različna specializirana področja zgodovinskih študij – kljub nekaterim izrazitim metodološkim razlikam in posledično različnim žariščem raziskovanja – je to gotovo široko soglasje, da je bila reformacija zares fenomen evropskih razsežnosti in proces, ki je trajal več stoletij. Zato ni nič žaljivega, če poudarimo, da je ideja, po kateri je reformacija »deutsches Ereignis«, zastarela, prav tako kot povzdigovanje osebnosti enega od reformatorjev zaradi konfesionalnih namenov, ali pa poizkus, da bi identificirali specifične konfesionalne značilnosti, ki so prispevale k nacionalni identiteti ali celo k toku svetovne zgodovine.

Ta sprememba paradigem pa nikakor ni tako neprijazna do reformacijskih študij, kot bi kdo lahko domneval. Pomaga namreč ponovno odpreti razpravo, ki je bila s »kulturnim protestantizmom« (*Kulturprotestantismus*) prezgodaj zaključena.⁵⁴ Ključna vloga, ki jo je imela reformacija v starem modelu modernizacije, sicer po tej poti lahko zgubi nekaj leska, njena bistvena načela in značilnosti pa so lahko zdaj preučevana bolj učinkovito in v širšem kontekstu, ne da bi se togo držali posameznih ideoloških ali konfesionalnih tradicij. Zares, smiselna naloga cerkvenih zgodovinarjev bi lahko bila, da naredijo konfesionalizacijsko teorijo bolj sprejemljivo, in sicer tako, da donečemu bronu njenega pretiranega etatizma dodajo zvence činele teoloških pojmovanj, ki so sooblikovale in vplivale, pospeševale in anticipirale moderno politično, ekonomsko in socialno obnašanje. Ne gre za to, da bi koketirali z duhom časa ali vzdrževali mir z modernimi teorijami, temveč da bi poizkusili bolje razumeti pomembno obdobje moderne zgodovine, ki zasluži našo veliko pozornost.

53 Za dojemljivo obravnavo te teme glej: Alexandra Walsham, The Reformation and »the Disenchantment of the World« Reassessed, *The Historical Journal* 51 (2008), 497–528.

54 Za kratek pregled v angleščini glej: Gordon Rupp, *Culture Protestantism: German Liberal Theology at the Turn of the Twentieth Century*. Missoula, Mont.: Scholars Press for the American Academy of Religion, 1977; ponatis: Atlanta, Ga, 1987. Glej tudi: Friedrich Wilhelm Graf, *Der Protestantismus: Geschichte und Gegenwart*. München: Beck, 2006, 61–105.

Poglejmo nekaj primerov, ki ponazarjajo te ideje. Prvi primer je galantni poizkus »kulturnega protestantizma«, da bi pokazal, kako sta doktrini osebne poklicanosti (poklica) in predestinacije prispevali k odločilnim spremembam na izvorih modernosti. Tega poizkusa ne gre obravnavati kot nečesa, kar sodi v muzej (idej), kot nečesa, kar zanima le antikvarje in estete: gre za delo, ki ga je treba kontinuirano nadaljevati. Če ga pravilno razumemo, nam ta klasični primer kaže, zakaj je danes nujen nov pristop – potem ko je bila z raziskovanjem prepoznana in osvetljena kot naivna in romantizirana podoba reformacije, ki je spremljala stari pristop. Danes vemo: če so bile te doktrine pomembne za tedanje družbene in kulturne premike, je bilo to zato, ker so bile kompleksno prepletene in součinkujoče z drugimi težnjami, na način, ki ga je še vedno težko natančno opredeliti in analizirati. Drugi primer: da bi v okviru konfesionalizacijske teorije prišli do niansiranega razumevanja reformacije, je treba najti prostor za sveže raziskovanje in kritiko bogate tradicije krščanske pobožnosti in duhovnosti, pastoralnega dela, intelektualnih in kulturnih dosežkov generacij teologov, ki so z novimi kritičnimi orodji v grščini in hebrejščini izzivali stare interpretacije *Bible*, kakršne so sankcionirali papež in drugi uradni varuhi. Tretji dober primer – podprt z izvirnim delom Christopha Strohma⁵⁵ – je pogled, da pomeni razdobje 1555–1650 pravi prodor modernega evropskega pravosodja, ki ima različne konfesionalne korenine (rimskokatoliške, luteranske, reformiranske) in ki je bil bolj sprožen od spodaj, kakor pa da bi bil politično vsiljen od zgoraj. Četrtrič: ko se zavedamo kontinentalne razsežnosti in dolgoročnosti vpliva protestantske reformacije, je smiselno pozorno primerjati doktrine različnih reformacij med poznim srednjim vekom in zgodnjo moderno dobo – kot izraz in dokaz širokega procesa temeljnih sprememb v evropskem in svetovnem krščanstvu. To vključuje iskanje novih virov in odkrivanje glasov manj znanih reformatorjev ter

55 Christoph Stroh, *Calvinismus und Recht. Weltanschaulich-konfessionelle Aspekte im Werk reformierter Juristen in der Frühen Neuzeit*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008; Stroh, *Nach hundert Jahren: Ernst Troeltsch, der Protestantismus und die Entstehung der modernen Welt*, ARG 99 (2008), 6–35; Stroh, *Der Einfluss des Protestantismus auf die Entwicklung der Rechtswissenschaft*, v: Emidio Campi et al. (ur.), *Johannes Calvin und die kulturelle Prägestkraft des Protestantismus*. Zürich: Vdf Hochschulverlag, 2011, 75–88.

celovitejše integriranje v širše reformno obdobje tudi skupin humanistov, predhodnikov reformacije, pa anabaptistov, socijancev in drugih radikalnih gibanj. Petič: demitologizacija katoliške in protestantske konfesionalizacije se lahko izkaže za težavno zaradi obojestranske polemčnosti na obeh straneh ločnice med reformatorji in tako imenovanimi papisti – toda ni nemogoča in treba si je prizadevati zanjo. Šestič: znova je treba preučiti odnose različnih krščanskih denominacij do judovstva in islama, pa tudi do drugih sociokulturno nekonformističnih skupin, vključno z zgodnjimi ateisti in skeptiki. In končno, a ne nazadnje: ko razmišljamo v duhu »dolge reformacije«, nedvomno ostaja še vedno pomembna sugestija Heinza Schillinga, da je treba nadaljevati raziskovanje zgodbe o reformaciji kot »nemškem dogodku«. Raziskovati jo je seveda treba ne toliko kot zgodovinsko stvarnost 16. stoletja, temveč kot enega od velikih evropskih utemeljitvenih mitov; po njegovem kot utemeljitveni mit za »zapoznelo nacijo«, v istem smislu, kakor je bila tak mit »Velika revolucija« za Francosko republiko.⁵⁶ In lahko bi dodali: »Slavna revolucija« za Združeno kraljestvo,⁵⁷ »Wilhelm Tell« in »Huldrych Zwingli«⁵⁸ za Švicarsko konfederacijo ali »Svobodne italijanske republike srednjega veka« za nacionalno zedinjenje Italije.⁵⁹

56 Schilling v spremni besedi k *The Protestant Reformation in German History* Thomasa A. Bradyja, kot v op. 36, 47. Pojem »zapoznele nacije« je uvedel že Helmut Plessner v svoji znani knjigi *Die Verspätete Nation* (1935/1959). Glej: Wolfgang Bialas, *Politischer Humanismus und »Verspätete Nation«: Helmut Plessners Auseinandersetzung mit Deutschland und Nationalsozialismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.

57 Npr.: Patrick Dillon, *The Last Revolution: 1688 and the Creation of the Modern World*. London: Jonathan Cape, 2006; Edward Vallance, *The Glorious revolution: 1688: Britain's Fight for Liberty*. London: Little, Brown and Co, 2006.

58 Npr. Thomas Maissen, *Geschichte der Schweiz*. Baden: hier + jetzt, 32011.

59 Monumentalna monografija v 16-ih zvezkih, *Histoire des républiques italiennes du moyen âge (1809–1818)*, je bila delo ženevskega zgodovinarja Jeana Charlesa Léonarda de Sismondija, ki je v svobodnih mestih srednjeveške Italije videl izvor modernih evropskih držav. Skupaj z romanom Madame de Staël, *Corinne: ou Italie* (1804), je de Sismondijeva *Histoire* navdihovala voditelje risorgimenta, gibanja za nacionalno združitev Italije v 19. stoletju.

4. Sklep

Ali je bila reformacija nemški dogodek, nemška zadeva? V eseju smo pokazali in dokazovali, da je reformacija preveč pomembna, da bi jo uporabljali zgolj kot utemeljitveni mit neke nacije, kaj šele enega samega konfesionalnega heroja. Sugerirali smo, da lahko ponovno ovrednotenje reformacije v okviru paradigem komunalizacije in konfesionalizacije pomaga k učinkovitejši obravnavi njenih teoloških načel in njihovega vpliva na vzpon zgodnje moderne Evrope, ne da bi se togo držali ideoloških ali konfesionalnih tradicij. Sklicujoč se na zgodovino, moramo zgodovini ostati tudi zvesti. Res obstajajo vprašanja, ki jih moramo sami postaviti in sami odgovoriti nanje, saj so glasovi (iz) preteklosti lahko irelevantni ali celo zavajajoči; so pa druga vprašanja, in ta so najgloblja, najbolj temeljna, pri katerih je treba glasove preteklosti znova slišati in poslušati. Tudi raziskovalni zgodovinar naj ne bo presenečen ali šokiran z dojemanjem reformacije, kot jo je v latinščini artikuliral leta 1518 (takrat) obskurni frater iz saške province: »Cerkev potrebuje reformacijo, toda to ni zadeva za eno osebo, papeža, tudi ne za množico kardinalov [...] ampak za ves svet, ali bolj pravilno, za Boga samega. Čas za tako reformacijo je poznan le Njemu, ki je čas ustvaril.«⁶⁰

Z dovoljenjem avtorja in založbe prevedeno iz:

Emidio Campi: Shifting Patterns of Reformed Tradition.

Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014 (str. 15–34).

Prevedla Marko Kerševan in Nenad H. Vitorović

60 WA 1, 627,27–31 (Resolutiones, 1518, Conclusio LXXXIX): »Ecclesia indiget reformatione, quod non est unius hominis Pontificis nec multorum Cardinalium offitium, sicut probavit utrumque novissimum concilium, sed totius orbis, immo solius dei. Tempus autem huius reformationis novit solus ille, qui condidit tempora.«

SEZNAM KRATIC

- ARG *Archiv für Reformationsgeschichte / Archive for Reformation History*
- BSLK *Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. 12. izdaja. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.
- RGG⁴ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* (ur. Hans Dieter Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski, in Eberhard Jüngel). 4. izdaja. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998–2007. [tudi ang: *Religion Past and Present*, Leiden in Boston: Brill, 2006–2013.]
- PL *Patrologia Latina* (ur. Jacques Paul Migne). Paris: Apud Garnier Fratres, 1844–1890.
- TRE *Theologische Realenzyklopädie* (ur. Gerhard Müller in Gerhard Krause). Berlin in New York: Walter de Gruyter, 1977–2004.
- WA *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Weimar: Bohlau, 1883–2009.
- WA TR *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. Weimar: Bohlau, 1912–1921.
- Z *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke* (ur. Emil Egli et al.). Berlin: Schwetschke, Leipzig: Heinsius, Zürich: Theologischer Verlag, 1905–.

his intellectual arguments on the discussion concerning *indulgences* and on criticism of the shameless brokering with the power of the keys. For like Václav Tíem and his commissioners with the indulgences of Pope John XXIII, a hundred years later Tetzel and the Fuggers right at the beginning gave the indulgences of Pope Leon X (or rather Archbishop Albrecht of Brandenburg) a bad reputation – and gave Luther grounds for thinking not only about indulgences but also such fundamental matters as the “extreme conditions” for God’s grace and salvation (by faith alone).

Key words: Jan Hus, the treatise *De Ecclesia*, the sale of indulgences, doctrine on the church, the Council of Constance

UDC 284.1:274:378(430)"16"

Emidio Campi

Was the Reformation a German event?

The present essay argues that the Reformation is too important to be used merely as the founding myth of a nation, let alone of a confessional hero. It further suggests that reconsidering the Reformation within the framework of the communalization and confessionalization paradigms may assist in a more effective study of its theological tenets and its impact on the rise of early modern Europe, without clinging to ideological or confessional traditions. Having appealed to history, however, we must also abide by history. While there are questions we must raise for ourselves and answer by ourselves, to which the voices of the past may be irrelevant or even fallacious, there are other questions, and these are the most profound, to answer which the voices of the past may freshly intervene. Thus, even a working historian ought not to be shocked or surprised by the perception of the Reformation articulated in 1518 by a (then) obscure Augustinian friar of the Saxon Province: “The church – he said – needs a reformation, but this is not something for one person, the pope, also not many cardinals, [...] but rather for the entire world, or more correctly, for God alone. The time for such a reformation is known only by him who created time.”

UDC 726:929 Vergerij P.P.

Dirk Kottke

The lost epitaph of Pier Paolo Vergerio (1489–1565)

Pier Paolo Vergerio the Younger, a papal nuncio, Catholic bishop, a fierce critic of the papacy and a religious refugee in the Swiss and German lands, was born in the then Venetian town of Capodistria (today Koper/Capodistria in Slovenia) and died in Tübingen, where he was buried in the famous Stiftskirche. A stone memorial and a wooden epitaph